

TARİH-STRATEJİ BİLİMİNİN GELİŞİMİ VE TÜRKLERDEKİ YANSIMALARI*İSA KALAYCI¹AHMET KUŞÇI²**Özet**

Tarihin alt disiplinlerinden biri olan “Tarih ve Strateji”ye duyulan bilimsel ilgi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de her geçen gün artmaktadır. Bilhassa Dünya çapında cereyan eden savaşların tarihleri, stratejileri ve teorileri, bilim insanlarının merakını bu yöne sevk etmektedir. Modern çağın tam olarak anlaşılabilmesi, tarih adı verilen engin laboratuvar çalışmalarına eğilerek olayların seyrine etki eden stratejik faktörlerin tespitiyle mümkündür. Geçmişin ışığında bugünü görerek yarını planlayabilmek adına insanlık tarihine yön veren hadiselerin ele alınması önemlidir. Bu bağlamda, tarih ve strateji biliminin dünyadaki gelişim aşamalarının bilinmesi ve projeksiyonel bir bakışla Türklerdeki karşılığının ortaya konması bu çalışmanın ana hedeflerindedir. Bu çalışmada; tarihi olayların önde gelen konularından olan savaşların taktik ve strateji açısından irdelenmesine yer verilmiştir. Konunun anlaşılabilmesi için de “strateji kuramları”, “tarih ve strateji”, “savaş ve taktik”, “çağlara göre Türk stratejileri” gibi alt başlıklara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Strateji, Taktik, Savaş Tarzı, Türk Tarihi

DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF HISTORY-STRATEGY AND ITS REFLECTIONS IN THE TURKS**Abstract**

The scientific interest in “History and Strategy” which is a sub-discipline of history is constantly increasing in Turkey as in the case of the whole world. Particularly the histories, strategies and theories of wars that take place in the world direct the curiosity of scientists towards this issue. Complete understanding of the modern age is possible by determination of the strategic factors that affect the course of events by focusing on the vast laboratory studies that are called history. In order to be able to plan the future by seeing the present in the light of the past, it is important to discuss the events that have shaped the history of humanity. In this context, the main purposes of this study include determination of the developmental stages of the science of history and strategy and presentation of the reflections of these in Turks with a projection approach. This study includes an investigation of wars, which are prominent historical events, in terms of tactics and strategy. In order to clarify the topic, the study includes sub-topics such as “strategy institutions”, “history and strategy”, “war and tactics” and “Turkish strategies based on periods”.

Keywords: History, Strategy, Tactics, Style of War, History of The Turks

* Bu makale; 11-13 Ağustos 2018 tarihleri arasında Ukrayna’nın Başkenti Kiev’de düzenlenen “Taras Şevçenko Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi”nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fa.Tarih Bölümü, e-posta: dodurga46@gmail.com

² Doktora Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, e-posta: isakalayci@mku.edu.tr

Giriş

Fransızca ‘*stratégie*’ kelimesinden türemiş olan strateji, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde; “Bir ulusun veya uluslararası topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askerî güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanati” şeklinde tanımlanmaktadır (URL-1). Etimolojik olarak strateji kelimesinin kökeni üzerine farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan birincisi Latince ‘yol’, ‘çizgi’ veya ‘yatac’ anlamına gelen “*stratum*” (Denker ve Caner, 2002: 5), ikincisi ‘*generalin sanati*’ veya ‘iş’ manasında “*strategia*”; üçüncü ise Antik Yunanda ‘*general*’ demek olan “*strategos*” kelimeleri üzerinedir (Akgül Açıkmeşe, 2012: 4). Bunlara ilaveten, yaygın kanaat; ‘*ordu*’nun Grekçe karşılığı olan ‘*stratos*’ ve ‘*yönlendirme*’ manasındaki ‘*ago*’ kelimelerin birleşiminden doğan “*generallerin sanati*” anlamını taşıdığı yönündedir (Alpar, 2015: 33). Bundan dolayı, sözcüğün kökeni üzerine yapılan tartışmalarda Grekçenin baskın olduğunu söylemek mümkündür.

Tarihi seyir içerisinde strateji kelimesine farklı ve terminolojik anlamlar yüklenmiştir. Bu nedenle kavram üzerine yapılan tartışmalar ve görüşler de çeşitlilik göstermiştir. Örneğin, Türk imparatorluklarının en çok tanınanlarından Osmanlı Devleti’nde, strateji tabirinin karşılığında Arapça kökenli olan ve askerinin sevk edilmesi anlamına gelen “*sevkülceyş*” kullanılmıştır (Erendil, 1998: 23; Şemseddin Sami, 2010: 490; Devellioğlu, 2004: 139; Pakalın, 1993: 285). 1960’lardan itibaren bu kavram askerî ve siyasî alanlardan ziyade, iş dünyası ve yönetim sahalarında kullanılmaya başlamıştır (Mütercimler, 2017: 55). Strateji nosyonu üzerindeki bu kavramsal değişimler ve yorumlamalar, sübjektif yaklaşımların da tesiriyle tek tip olarak algılanması zor bir kelime haline dönüşmüştür (Bayır, 2014: 23).

Günümüzde nerdeyse bütün alanlarda kullanılan bir disiplin haline gelmiş olan stratejinin *hedef* (amaç), *kuvvet* (güç, kaynak), *zaman* (süreç ve sonuç alma süresi), *mekân* (stratejinin uygulanacağı yer) olmak üzere çeşitli unsurlarından bahsedilmektedir (Tarakçı, 2012: 16). Söz konusu unsurlar içerisinde en önemlisinin “stratejik amaç” olduğunu belirten Baykal (2008)’a göre; hedeflere ulaşmada eldeki imkânların en verimli şekilde kullanılması stratejinin temel amacıdır (Baykal, 2008: 23).

Strateji tartışmalarında ortaya çıkan bir kavram da “*taktik*”tir. Genelde taktik, stratejiye en yakın kavram olarak kabul edilmektedir. Ancak taktik ile strateji arasında zamansal ve mekânsal olarak iki büyük fark bulunmaktadır. Strateji, zamansal olarak uzun vadeli, mekânsal olarak geniş bir alanı; taktik ise zamansal olarak kısa vadeli, mekânsal olarak dar bir alanı kullanarak mücadeleyi kazanmaya yönelik hedefler şeklinde tanımlanmaktadır (Dedeoğlu, 2014: 92). Buradan hareketle strateji, taktiği kapsar ama taktik stratejiyi karşılayamaz denilebilir.

1. Strateji Yaklaşımları ve Hâkimiyet Teorileri

Tarih boyunca birçok düşünür, asker ve devlet adamı stratejinin ne olduğu konusunda kafa yorarak, muhtelif eserler kaleme almışlardır. Bunlar içerisinde Çinli stratejist *Sun Tzu* (MÖ. 544-473)’nin yazmış olduğu “*Savaş Sanatı [戰爭藝術]*” isimli eser, dünyanın en eski savaş stratejileri kitabı olarak bilinmektedir (Göksu, 2009: 266). Tzu’ya göre savaş stratejisinde önemli olan, savaşarak değil savaşmadan düşmanın direncini kırmaktır. Psikolojik harekâtın

üstünlüğünü izah ettiği bu çalışmayı 19 maddeyle adeta prensipleştirmiştir (Tzu, 2008: 49). Sun Tzu'nun bu kitabı, günümüzde uluslararası ilişkiler, ekonomi, hukuk, tıp, spor ve kişisel gelişim gibi birçok alanda temel bir referans olarak kabul edilmektedir (Büyükakıncı, 2015: 11).

Strateji konusuna açıklık getiren bir başka düşünür de Prusyalı General ve savaş kuramcısı Carl Von Clausewitz'dir (Açıkmeşe Akgül, 2012: 4). “*Savaş Üzerine*” adlı kitabında stratejiyi; “*muharebenin, savaşın amaçlarına hizmet edecek şekilde kullanılması*” şeklinde tanımlamıştır. Generale göre stratejide muharebenin kullanılmasını şartlandıran unsurlar; manevî, fiziki, matematiksel, coğrafi ve istatistikî olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılmaktadır (Clausewitz, 1999: 100-106).

Clausewitz'dan sonra Napolyon döneminin en önemli savaş stratejistlerinden biri olarak bilinen İsviçreli General Antoine Henri Jomini'ye göre (Eslen, 2003: 233-234); strateji, tüm hareket alanını kapsayan ve harita üzerinde yapılan bir savaştır (Jomini, 2013: 72). Jomini stratejiyi, “*Savaşı kiminle yapılacağına karar veren politikayla, fiilen çatışmanın yapıldığı taktik arasındaki bir faaliyetler*” şeklinde betimlemiştir (Freedman, 2017: 160).

İngiliz tarihçi ve savaş kuramcısı Sir Basil Henry Liddell Hart (Açıkmeşe Akgül, 2012: 4) ise stratejiyi “*politik amaçlara ulaşmak için askeri imkânların dağıtımı ve uygulanması sanatı*” olarak yorumlamıştır (Hart, 2015: 447). Hart, Sun Tzu'nun düşüncelerinden faydalanarak (Eslen, 2003: 205). “*Dolaylı Tutum*” yaklaşımını ortaya atmıştır (Akad, 1992: 63). Bu teori, ağır bir çarpışmaya girmeden düşmana üstünlük sağlama üzerine kurulmuştur. Ancak stratejinin başarılı olabilmesi için, ilk önce amaç ve araçlarının eşgüdümünü sağlamak gerektiğini savunmuştur (Hart, 2015: 448).

Strateji kuramlarında jeopolitiğin ayrı bir yeri vardır. Realist ve rasyonalist düşünürler, Aydınlanma Çağı'ndan itibaren, coğrafya içinde zengin kaynaklara ulaşmayı hedeflemişlerdir. Bu doğrultuda da insan hayatı ve gruplaşmaları çözümlenmeye kafa yormuşlardır. Kümülatif bilimsellik kuramına uygun olarak, zamanla jeopolitik teoriler ortaya çıkmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda meydana gelen değişiklikler, güç politikaları ve jeopolitiğe olan ilgiyi artırmıştır. Çünkü Sanayi Devrimi sonrasında ülkelerin ve orduların gücü büyük oranda artmıştır. Ulaştırma ve haberleşme alanındaki yenilikler dünyayı adeta küçültmüştür. Sonuçta insanlar yaşadıkları dünyaya daha farklı bakmaya ve hükmetme eğilimlerine hız verdiler. Bu ise kolonyalizm ve sömürgeciliğin yayılmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2009: 74-77). Kendi ülkelerinin zenginliğini ve refahını artırmak isteyen birçok idareci ve devlet adamı, merkantilizmin de etkisiyle, başka ülkelere hükmedebilmek için bazı teoriler geliştirmişlerdir. Söz konusu kuramların meşhurlarından biri deniz hâkimiyeti üzerinedir. XIX. yüzyılda doğan Amerikalı Amiral ve askeri tarihçi Alfred Thayer Mahan strateji tartışmalarına yeni bir boyut kazandırarak “*Deniz Hâkimiyet Teorisi*”ni ortaya atmıştır. Mahan, denizlere hâkim olan bir devletin dünyadaki ekonomik kaynaklardan yararlanabileceğini ve kara devletleri üzerinde egemen olabileceğini savunmuştur. Deniz hâkimiyeti için de stratejik bölgeler ve dar denizlerin kontrol altında tutulması gerektiğini belirtmiştir (Eslen, 2003: 81).

İngiliz Sir Halford John Mackinder ise 1904 yılında “*The Geographical Pivot of The History (Tarihin Coğrafi Ekseni)*” adlı eserini yayımlamıştır. Mackinder burada “*Dünyanın Kalbi (Heartland)*” tanımını ve açılımını kullanarak dünyaya hükmetmenin yolunun karalara

hâkim olmaktan geçtiğini vurgulamıştır. Mackinder'e göre tarih neredeyse deniz ve kara güçlerinin mücadelesin tarihi biçiminde gerçekleşmiştir. İngiltere başlangıçta önemli bir deniz gücüyken, XX. yüzyılda zor anlar yaşamış ve gerilemiştir. Buradan hareketle üstünlüğün karalardaki gücü elinde tutanlarda olacağını iddia etmiştir. Mackinder, Mahan'ın aksine; XIX. yüzyıla kadar kara gücüne göre üstünlüğü elinde bulunduran deniz gücünün, bu yüzyılın sonundan itibaren yerini kara gücüne bıraktığını ifade etmiştir. Bu teorisini de Akdeniz çevresinde ortaya çıkan bütün medeniyetlerin öncelikle karada güçlendiği noktasına dayandırmıştır. Hatta “-Denizcilik faaliyetleri ve teknolojileri ne kadar gelişirse gelişsin gemiler üs ve limanlara ihtiyaç duyarlar” diyerek bu görüşünü sağlamlaştırma çalışmıştır (Yılmaz, 2009: 76-77).

Mackinder, 1919'da yayımladığı “*Demokratik İdealler ve Gerçek*” adlı kitabında kara hâkimiyetine dair görüşlerini desteklemiştir. Buna göre kara hâkimiyet teorisinin özü şudur: Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika kıtaları “*Heartland*” adı verilen ve “*Kalpgâh*” anlamına gelen ana yerleşim alanlarıdır. Bu sahayı da; Balkanlardan Çin'e kadar uzanan “*İç Kenar (İç Hilal=Rimland)*” ve bunların dışındaki Amerika, Güney Afrika, Avusturalya ve Japonya'dan oluşan “*Dış Kenar (Dış Hilal=Dünya Adasının Peykleri)*” şeklinde tanımlayarak ikiye ayırmıştır. Bu teorisinin iddiası ise; Doğu Avrupa'ya hâkim olan gücün *heartland*da, *heartland*da hâkim olanın da önce iç hilale sonra dış hilale sahip olacağı yönündedir (Özey, 2007: 81-82).

Mackinder'in kara hâkimiyetine dair görüşünü ters bir bakış açısıyla ele alan Nicholas Spykman da “*Kenar Kuşak Hakimiyeti*”ni ileri sürmüştür. Spykman'a göre; dünya hâkimiyeti ancak dışardan içeriye doğru gerçekleşir. Bunun içinde dünya peykleri pozisyonundaki ülkelerin eski karalar dünyasını ele geçirebileceğinden bahsetmiştir (Özey, 2007: 84-85).

Hâkimiyet kuramlarından bir diğeri de teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan “*Hava Hakimiyeti*”dir. Hava gücü stratejisini savunan İtalyan General Giulio Douhet ise kesin sonucun hava gücü üstünlüğüyle elde edilebileceğini söylemiştir. Douhet, hava saldırılarının hedefinin düşmanın yerleşim yerleri, ekonomi ve ulaştırma merkezlerinin olması gerektiğini belirtmiştir (Eslen, 2003: 82). Ayrıca hava gücünün donanma ve ordudan ayrı bir güç olarak kurulması gerektiğini belirtmiştir (Akad, 1992: 65).

Strateji sanatı alanında isim yapmış olan Thomas M. Kane ve stratejik teori alanında tanınan David J. Lonsdale'ın yayımladıkları “*Çağdaş Stratejiyi Anlamak*” isimli eserde stratejiyi, “*askeri gücü politik etkiye dönüştüren süreç*” olarak tanımlamışlardır. Burada askeri gücün psikolojik faktörüyle stratejinin etkili yöntemlerinden olan ‘*caydırma*’ ve ‘*zorlama*’dan bahsedilmiştir. Caydırma, karşı tarafı bir hareket tarzını yapmamaya ikna etmek; zorlama ise karşı tarafı belirli bir davranışı yapmaya mecbur bırakmak anlamında kullanılmıştır. Caydırma, cezalandırma ve engelleme olmak üzere iki farklı yöntemle uygulanmaktadır. Cezalandırma karşı tarafa kaldıramayacağı ağır maliyetler yüklemek demektir. Engelleme ise karşı tarafın hedeflerine ulaşma kabiliyetini yok etme anlamını taşımaktadır (Kane, ve Lonsdale, 2016: 30-32).

Türkiye’de son zamanlarda stratejiye olan ilginin artması, uluslararası ilişkiler, savaş sanatı, halk kültürü ve iş dünyası gibi farklı disiplinlerde stratejik çalışmaları da etkilemiştir. Bu yönde çalışma yapan Güray Alpar stratejiyi; ‘*bir ülkenin politikalarını ve silahlarını savaşa*

girmeyecek şekilde ya da en fazla başarı şansını sunacak şekilde bir araya getirme sanatı şeklinde tanımlamıştır (Alpar, 2015: 32). Mehmet Tanju Akad'a göre ise strateji; güç veya güç kullanma tehdidiyle ve başka unsurların desteğiyle politik hedeflerin elde edilmesidir. Akad, hedefin strateji için anahtar bir kavram olduğunu iddia etmiştir. Bu yüzden de hedeflerin tutarlı olması ve geçerli stratejilere dayanması gerektiğini belirtmiştir (Akad, 2003: 14-15). Kültür stratejisi konusunda çalışmaları bulunan Yaşar Kalafat da kültürün, stratejik bir unsur olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur (Kalafat, 2012: 108-109).

2. Strateji-Tarih İlişkisi

Strateji, uluslararası ilişkiler başta olmak üzere birçok farklı alanda kullanılan bir kavram olmasına rağmen, köken itibarıyla askeri tarihin konusuna girdiği noktada genel bir kavram oluşmuştur (Yalçın, 2017: 19). Zira insanlık tarihi kadar eski olan savaşı stratejiden, stratejiyi de savaştan ayrı düşünmemek gerekir (Aşçı, 2016: 15). Bu da stratejinin tarih biliminin alt dallarından biri olduğu intibasını verir. İlk zamanlarda askerlik alanında kullanılmaya başlayan strateji, tarihin ilk devirlerinden başlayarak günümüze kadar uygulanmış hedefler bütünüdür (Yavuz, 2013: 6).

Dünyadaki ekonomik, siyasal, sosyal ve teknolojik ilerlemeler sonucunda meydana gelen değişimlerle birlikte, tarihi süreçte strateji kavramına yüklenen anlamlar da değişmiştir. Böylece bu kavram çok farklı alanlarda uygulanan ve kullanılan bir tanım haline gelmiştir (Karabulut, 2013: 13-14).

Strateji alanındaki araştırmaların temel malzemesi tarihtir. Çünkü tarih, stratejik düşünceleri ve hamleleri uygulayanların başarı veya başarısızlıklarına neden olan faktörleri inceleyen bir bilim dalıdır (Akad, 2013: 4). Tarihteki stratejik hamleler kendine özgü koşulları içinde değerlendirilmediğinde yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir. Tarihi bir olayda hızlı hareket etme ve manevra stratejisiyle önemli zaferler kazanıldığı gibi, mağlubiyet veya felaketlerin yaşandığına da tanık olunmuştur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, tarihin önemli kaynaklarından olan hatıraların temkinli kullanılmasıyla ilgilidir. Zira tarihteki stratejik hamlelerin anlatıldığı hatıralarda olayı nakledenin, işin içerisine duygularını karıştırarak, gerçekleri gizlemek gibi bir yola meyiletme ihtimali vardır (Akad, 2003: 24-25). Bu durum bazen şahıslar arasındaki tarihi meselelerin aydınlatılmasında işe yarayacağı gibi, bazen de bir devletin tüm politikalarının anlaşılmasını kolaylaştırabilir. İşte bu da tarih ve strateji arasındaki yoğun ilişkinin bilinip, anlaşılıp, değerlendirilip muhakeme edilmesiyle mümkündür. Bu yüzden iyi bir stratejist olabilmek için, derin bir tarih bilincine sahip olmanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Mütercimler, 2017: 277).

3. Türklerin Genel Savaş Stratejileri

Milletler de tıpkı insanlar gibi farklı ve benzer karakterler gösterirler. Her milletin kendine has bazı hasletleri vardır. Tarihin bilinen ilk dönemlerinden beri Türk Milleti'nin adaletle hükmetmesi, Türk kelimesinin '*güçlü*', '*nufuzlu*', '*yiğit*', '*miğfer*', '*savaş*' ve '*ordu*'

anlamlarıyla özdeşleşmesini sağlamıştır. Gücün bir millete hasredilmesi ise giriştiği mücadelelerden başarıyla çıkmasıyla açıklanabilir. Türklerin savaşlardaki başarıları sayesinde ki Dünya’da ‘*Türk gibi kuvvetli*’ deyimini türemiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 1976: 267). Türklerle münasebete giren diğer milletlerin Türklere dair zihinlerinde beliren ilk özellik, savaş ve ordu kurma konularındaki başarıları olmuştur (Palaz Erdemir, 2002: 938). Bu tanım ve deyimlerin terminolojik temelleri ise bazı stratejilerde yatmaktadır.

Birbirlerinin tecrübeleriyle kümülatif bir medeniyet oluşturan Türkler (Taneri, 2004), Hunlardan itibaren askeri olarak “*İç Hatlar Stratejisi*”ni³ kullanmışlardır. Bu stratejide amaç, düşmanın en kalabalık grubu üzerinden sonuç almaktır. Yani güç merkezini ele geçirmek, her şeye hâkim olmak demektir. Bu strateji, herhangi bir grubun liderinin kontrol altına alınmasıyla, grubun diğer üyelerinin itaatinin sağlanması mantığına benzemektedir. Türklerin uyguladığı bir diğer savaş stratejisi ise “*Dolaylı Tutum Stratejisi*”dir. Bu stratejinin felsefesi verimli hareket kabiliyeti ve baskınla düşmanı yok etmek üzerine kurulmuştur. At biniciliği konusunda uzman olan Türkler, bu stratejiyi başarıyla uygulamışlardır. Ancak Türklerin en meşhur ve başarıyla uyguladıkları savaş stratejisi “*Turan Taktiği*”dir. Bu taktik, düşmanı önce aldatıp sonra şaşırtma üzerine kurulmuştur. Mücadelenin başında sahte bir geri çekilme ile düşmanın ilerlemesi sağlandıktan sonra, kanatlardan düşmanın etrafını sararak yok etme esasına dayanan bir taktiktir. İslamiyet’in kabulünden sonra “*hilal taktiği*” olarak da anılmıştır. Bu taktiğin iki önemli unsuru “*sahte ricat*” ve “*pusu*”dur (Turan, 1986: 53-60).

Türk süvarilerini diğerlerinden ayıran hususlardan biri, Türk atlılarının hem binicilikte hem de okçulukta başarılı olmalarıydı. Demir mamullerinin savaşa göre ayarlanması ise Türklerin en iyi zanaatlarındandı. Yanaşık düzene göre organize olmuş, manevra kabiliyeti düşük ordular karşısında Türk Orduları zaman ve mekanın şartlarına göre inisiyatif kullanmakta tam bir serbestiyet içerisindeydiler. Duruma göre dağılıp-birleşen bazen de kitlesel ve münferit hareket edebilen Türk birliklerinin ‘*Bozkır Taktiği*’ni bilmeyenler, onları ‘*nizamsız ve telaşlı*’ zannederlerdi. Sahte bir geri çekilmeyle düşmanı pusula kurulan yere sürükleyen Türkler, burada bitirici darbeyi vururlardı (Kafesoğlu, 1976: 767). Düşmanın tamamen imha edilmesinde merkez ordusunun görece daha sabit, kanatların ise hareketli olması gerekmektedir (Palaz Erdemir, 2002: 940).

Türklerin “*börü*” veya “*kurt oyunu*” adını verdikleri Turan taktiği, MÖ. 200 yılında vuku bulan Baideng Muharebesi’nde uygulanmıştır. Bu taktiğin uygulanmasında kurtların avlanma stratejilerinden ilham alınmıştır (İyiat, 2016: 36). Metehan’ın Çinlilere karşı yaptığı Tatung-fu Savaşı da kanat saldırı taktiğinin en güzel örneğidir. 40.000 kişilik ordusuyla Çin sınırlarını aşan Metehan, zayıf ve hasta olan birliklerini Tatung-fu’da bırakmıştır. Asıl kuvvetleriyle pusuya çekilmiştir. Bu durum Çin casuslarını aldatmış, Çin hükümdarı elde ettiği istihbaratla Hunları mağlup edeceğinden emin bir şekilde ilerlemiştir. Ancak aniden Çinlilerin karşısına çıkan ve

³ İç Hatlar Stratejisi: Mutasavver bir çevrenin merkezi tarafında yer alan bir ordu ‘*iç*’ durumdadır. İç durumda bulunan bir ordu, dış durumdan birinden ayrı ayrı gruplar halinde bulunan düşman ordusunun önce bir grubuna karşı hızlıca taarruz eder. Burada galibiyet elde ettikten sonra düşmanın diğer grubuna hücum eder. İç Hatlar kullanmakta başarılı olmanın şartı, düşman grupları birleşmeden süratle birine taarruz etmektir (Turan, 1986: 30-31). Bugün Türk Ordusu’nun uyguladığı “*cep hareketi*” adı verilen, düşman cephesine farklı kollardan sızarak hareket üsleri oluşturduktan sonra bu cepleri birleştirmek stratejisinin tarihi kökenlerinde İç Hatlar Stratejisi’nin görmek mümkündür.

süratle hareket eden Hunlar, kısa sürede galebe çalmışlardır. Çin hükümdarı Peteng isimli bir kaleye sığınmak zorunda kalmıştır. Hun ordusu 4 koldan kaleyi kuşatarak Çinlileri teslim olmaya ve vergi ödemeye mecbur bırakmıştır (Orkun, 1946: 26).

Hunların Metehan zamanında yaptığı savaşların neredeyse tamamı stratejik yerlerde yapılmıştır. Hun İmparatoru, Orta Asya'daki Türk kavimlerini tek çatı altında toplamak ve düşmanlarıyla mücadele etmek için "İç Hatlar" stratejisini kullanmıştır (Turan, 1986: 53). Bu savaş ve siyaset politikası zamanla tüm Türk devletlerinde benimsenmiş ve uygulanmıştır.

Bozkır Türk Orduları genelde savunma savaşları yapmamışlardır. Hun hükümdarları Hohanyeh ve Çiçi arasında çıkan mücadele sonrasında Çiçi Fergana Bölgesi'ne gelmiştir. Burada stratejik bir hata yaparak Çu ve Talas ırmakları arasında bir kale şehir inşa etmiştir. Bu yüzden üzerine gelen kalabalık Çin ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu olay Türklerin bozkırlarda yaptığı tek kale ve savunma savaşı olmuştur (Taşağıl, 2009: 34). Bu tarihi hadise, Türklerin zihninde derin izler bırakmış ve eski bildik taktiklerini uygulamaya devam etmişlerdir.

Türklerin uyguladığı ve Turan Taktiği'nin gelişmiş sürümü olan bir diğer savaş stratejisi ise "*stratejik çekilme ve karşı taarruz*"dur. Bu stratejinin Turan Taktiği'nden farkı; geri çekilirken göstermelik bozgun şeklinde değil de, çarpışarak ve düşmanı yıpratarak tuzaklamaktır. Bu galibiyet stratejisinin ikinci aşaması yine Turan taktiğinde olduğu gibi; kısıpça alınan düşmana aniden saldırarak kesin sonuç almak üzerinedir. Türklerin kazandığı Malazgirt, I. Kosova, II. Kosova ve Niğbolu savaşları bu stratejiye örnek gösterilebilir (Kafesoğlu, 1976: 767; URL-1).

Türklerin en iyi savaş stratejilerinden biri de istihbarat ve yeniliktir. Sadece geçmişin başarılarıyla övünmeyip, giriştikleri mücadeleyi kazanmak için gerekli olan malzemeyi ve mekan şartlarını güncellemeleri, başarılarının yolunu açan çok önemli bir mefhumdu. Önceden istihbarat toplamak üzere savaş meydanına gönderilen casuslar vasıtasıyla elde edilen bilgilere göre strateji ve taktikler belirlenirdi. Düşmandan avantajlı olarak, haritalar çizilir ve hareket manevraları ona göre tespit ve tertip olunurdu. Attila ve Timur'un uygulamaları buna örnek gösterilebilir (Togan, 1981: 115-116).

Savaş dönemlerinde düşmanın yiyecek-ıçecek kaynaklarını kurutmak ve nakliye kollarını vurmak bilinen uygulamalardandı. Ayrıca düşmanın en müşkül zamanını kollayarak uygun zamanda saldırıya geçerledi. Bununla birlikte, gece baskınları ve pusuları yapmak Türklerin alamet-i farikalarındandı. Bu özellikleri dolayısıyla, Türkler kendilerine yönelik bu tür saldırılara pek maruz kalmazlardı (Palaz Erdemir, 2002: 941).

Bozkır Türk devletlerinde her daim savaşa hazır bulunulduğundan, askeriyeye özel bir meslek gözüyle değil, milli ve sıradan bir görev olarak bakılırdı. Ordu ve savaşa yönelik bu anlayış Türk Milleti'ni diğer milletlerden şu üç bariz farkla ayırır:

- Türk orduları ücretli değildir.
- Türk orduları daimidir.
- Türk orduları süvaridir (Kafesoğlu, 1988: 269-270). Bu önemli hususların tarihin ilk dönemlerinden bugüne kadar benzerlik ve devamlılık göstermesi tesadüf değildir.

Türklerin en önemli mücadele stratejilerinden biri de psikolojik savaştır. Psikolojik savaş; dost veya düşmanlara yönelik lehte sonuçlar alabilmek adına yapılan planlı propaganda ve eylemsel faaliyetlerdir (Aydın, 2008: 147-148). Düşmanlarına ölümden korkmadıklarını ve vatanlarını müdafaa yolunda sonuna kadar kararlı olduklarını göstermek için bazı taktiklere başvurdukları görülür. Karşı tarafa verdikleri en net mesajlardan biri, esir edilmeyeceklerine dair uygulamalarıdır ki böylece düşmanın yüreğine korku salmayı düşünmüşlerdir. Bu psikolojik harpte başarılı olmak için ailelerinden sonra en çok değer verdikleri atlarını ona göre giydiriyorlar ve bindikleri atları mahirane bir şekilde kullanıyorlardı (Turan, 1978: 186). Sultan Alparslan'ın Malazgirt meydanında atının kuyruğunu keserek onu “*dullaması*” bu ata ‘*kendisinden başkasının sahip olamayacağına*’ dair karşı tarafa verilen esbaktan bir Türk mesajıydı (Ögel, 1991/6: XI).

Türkler, psikolojik savaş yöntemi olarak kös ve davul gibi aletlerle, bayrak ve tuğ gibi belirtkeleri de kullanmışlardır. Davul ve kösler Türk savaşçılar için milli bir yemin mahiyetindeydi. Bu aletlerin belirli bir tempoyla vurması bir taraftan Türkleri savaşımaya motive ederken; diğer taraftan düşmanlarının karşılarında çok kalabalık bir Türk kitlesinin olduğu intibamı oluşturarak morallerini bozmaktaydı (Ögel, 1991/8: 96-97). Tuğ ve bayraklar da çoğu zaman benzer görevleri yapmaktaydı.

Savaştan önce uçlara kadar giden öncü birlikler buralara “tuğ” dikerek bir nevi ilerleme kararlılığını gösterirdi. Savaş meydanına kurulan otağ ise ölümüne yapılacak mücadelenin habercisiydi. Yani savaşı kazanacağına olan inancın nişanesiydi. Türk savaş tarihinin pek çok numuneleriyle dolu olan bu uygulamaların en iyi örneklerine Selçuklular ve Osmanlılarda rastlanmaktadır (Ögel, 1991/7).

4. Çağlara Göre Savaş Stratejileri

4.1. İlkçağ Savaş Stratejisi

İlkçağ askeri stratejisinde amaç, aynı zamanda ordunun başkomutanı da olan hükümdarın yaşadığı devletin başkentini veya merkezini ele geçirmektir. Böylece hedef olarak belirlenen yerin merkez şehri veya yöneticisi ele geçirildiği zaman, diğer direniş unsurları kendiliğinden sükküt etmiş olacaktır. Türklerin İç Hatlar Strateji’ni andıran bu taktiğe, Kartaca Hükümdarı Hannibal’ın Roma imparatorluğunu ele geçirmek için başkent Roma’ya saldırması örnek verilebilir (Turan, 1986: 46-51).

Savaşma konusunda tarihin her döneminde mahir oldukları bilinen Türkler, ilkçağda saldırı ve manevra uygularken ‘kuşatma’ ve ‘çevirme’ hareketine dayanan bir taktik izlemişlerdir. Yaptıkları saldırılarla düşmanı bir yandan savaşa zorlarlarken, diğer taraftan düşman kuvvetlerini belli yerlere doğru yönlendirmeye çalışmışlardır. Akabinde süvari kuvvetleriyle yandan ve geriden yapılan saldırılarla düşmanı imha etmişlerdir (Erendil, 1998: 23).

Teşkilatlı olarak bilinen ilk büyük Türk devleti olan Hunlar, Çinlilerle yaptıkları mücadelelerde genelde atlı birlikler kullanmışlardır. Çinliler ise başlangıçta piyade ve harp arabaları kullanıyorlardı ki bu da onların hareket kabiliyetini sınırlandırıyordu. Karşılıklı

savaşlarda mağlup olan Çinliler, zamanla Hunları örnek almaya başlamıştır. MÖ. 325-298 yılları arasında hüküm süren Cao Kralı Wu-Ling, orduda atlı ve yaylı birlikler oluşturmuştur.

Hun Ordusu taktik olarak saldırı mantığının ana fikrini ‘kuşatma’ ve ‘çevirme’ üzerine oturtmuştur. Bu stratejiyle yaptıkları savaşların büyük çoğunluğunu kazanan Türklerin savaş sanatı, milattan öncelerine kadar gider. Ordunun sevk ve idaresinde ok ve atın sağladığı sürat ve manevra önemli rol oynamıştır (Erendil, 1998: 23).

4.2. Ortaçağ Savaş Stratejisi

Ortaçağ savaş stratejisinde amaç şehirlerin ele geçirilmesi, toprak kazancı ve düşmanın bir daha tehdit olmayacak şekilde etkisiz hale getirilmesi üzerine şekillenmiştir (Yavuz, 2013: 21-22).

Ortaçağ Türklerinde Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular savaş stratejilerinin güzide örneklerini vermiştir. Gaznelilerin Hindistan’a yaptıkları seferler başlı başına bir araştırma konusudur. Ancak Anadolu’nun Türkleşmesinde Oğuz kabilelerinin önünü açan Selçukluların kuruluşunun tescili olan Dandanakan Savaşı stratejik değere haizdir. Bu muharebede Selçuklular yıpratma taktiği uygulayarak Gazneli Ordusunu zaafa düşürmüştür. “*Vur-Kaç*” veya “*Bozkır Taktiği*” olarak bilinen saldırı yöntemiyle motivasyonu bozulan Gazneli Ordusu’nu kesin mağlubiyete uğratmışlardır (Erendil, 1998: 71).

Ortaçağ Türk savaş stratejisinin tipik örnekleri Moğol hükümdarı Cengiz Han ve Generali Sabutay tarafından verilmiştir. Türklerin ve Moğolların kullandığı Turan Taktiği, bu dönemin uygulanmaya devam eden stratejileri arasındadır. Cengiz Han ve Sabutay aldatma ile geri çektikleri düşmanı yanlardan ve geriden saldırarak imha etmişlerdir. Bu savaşa yöntemi, o zamanın en uygun savaş stratejisi olarak kabul edilmiştir (Yavuz, 2013: 22).

4.3. Yeniçağ Savaş Stratejisi

Yeniçağın savaş stratejilerinin en bilinen ve belirleyici düşüncesi, Floransalı yazar Niccolo Machiavelli’nin “*De Principatibus (Prens)*” isimli eserinde müşahhaslaşmıştır. 1513’te yazılıp, 1532’de basılan ve birçok dile çevrilen askeri klasiklerden olan bu eserde (Earle, 2007: 33) Machiavelli (2013), savaşın yapısını ekonomik ve siyasi faktörlere bağlamıştır. Bu yüzden bir devletin bütün unsurlarının savaşa katılması gerektiğini ve savaşın devamında da devletin çıkarına uygun siyasi kararlar alınması gerektiğini belirtmiştir (Turan, 1986: 184-185). İktidarı korumak için her yolun mubah olduğu anlayışını benimsediği için bu düşünce zamanla “*Makyavelist Bakış*” olarak anılmıştır (Machiavelli, 2013).

Yeniçağdaki Türk savaş stratejisinin özü ise; düşmanla sıkı bir temasa girmeden düşman saldırısını merkezde karşılayarak yavaşlattıktan sonra süvari birliklerinin düşmanın arkasından saldırarak sonuca ulaşmaları üzerinedir. Otlukbeli ve Mohaç Meydan Muharebeleri yeniçağ Türk savaş stratejisinin örneklerindedir (Yakar, 2000: 42).

4.4. Yakınçağ Savaş Stratejisi

XIX. yüzyılın askeri stratejisinde Fransız General Napoleon ve Prusya Kralı Frederick'in askeri düşünceleri etkili olmuştur. Napoleon ve Frederick askeri stratejide komuta birliğine önem vermişlerdir (Akad, 2003: 136). Napoleon'un savaş sanatı konusunda yaptığı uygulamalar bir devrim olarak kabul edilmiştir. Fakat bu bakış açısını değerlendirirken Türklerin uyguladıkları başarılı savaş taktiklerini göz ardı etmemek gerekir. Napoleon'un başarılarını yüceltirken, Türklerin mücadelelerini zemetmemeye özen gösterilmelidir. Her ne kadar ortaçağ ve yeniçağ olsa da; Türklerin 1071'de Malazgirt'te, 1389'da Kosova'da, 1396'da Niğbolu'da, 1514'te Çaldıran'da, 1517'de Ridaniye'de, 1526'ta Mohaç'ta uyguladığı stratejiler unutulmamalıdır (Eslen, 2003: 75).

Rönesans'tan sonra devam eden bilimsel ve teknolojik ilerlemeler (Erendil, 1998: 114) ve Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçik akımı ile birlikte askeri strateji alanında da önemli değişiklikler olmuştur (Eslen, 2003: 74). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askeri stratejisi, daha fazla toprak kaybını önleme ve iç bütünlüğü korumaya yönelik olmuştur (Davutoğlu, 2012: 52).

XX. yüzyılın ilk yarısında savaş stratejisi olarak Alman General Erich Von Ludendorff'un fikirleriyle şekillenen "*Topyekün Harp*" stratejisi kullanılmıştır (Aşçı, 2017: 28). Ludendorff'a göre topyekün harp, bir ulusun sahip olduğu tüm gücü kullanarak şiddetli mücadeleye girişmektir (Ludendorff, 2017: 7).

XX. yüzyıldaki topyekün harp stratejisinin Türkler tarafından uygulanmasının en iyi örneği I. Dünya Savaşı'nda ve devamında verilmiştir. Bilhassa Milli Mücadele tabiri ve uygulaması, mevcut savaş enerjisinin tamamının kullanılmasını ifade eder. Milli Mücadele'de ilan edilen Tekâlifî Milliye Emirleri, topyekün savaş stratejisinin bir göstergesidir (Aşçı, 2017: 29). Mustafa Kemal, konvansiyonel bir ordu ve gayri nizami harp tekniklerini kullanarak ancak düşmanı mağlup edeceğini bilen bir komutanı (İyiat, 2016: 180). Cafer Tayyar Paşa'yı bu yönde kullanması ve genel savaş taktiklerini buna göre uygulaması sayesinde Milli Mücadele'yi başarıya ulaştırmıştır.

Fütuhatlarının en geniş sınırlara ulaştığı ve '*Türk Asrı*' olarak adlandırılan XVI. yüzyıldan sonra Türkler, adeta duraklama dönemine girmişlerdir. 1683'teki Viyana Kuşatması ise Türklük âleminin sembolik bir şekilde geri dönüşünü ifade etmektedir. Ancak 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında yaşanan Sakarya Meydan Muharebesi, 1683'ten beri yaşanan geri çekilişin noktalandığı bir mücadelenin adıdır. Bu savaşta kullanılan strateji ve taktikler, Türkün Anadolu'daki kaderini belirleyen en büyük faktörlerden biri olmuştur. Burada Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük-büyük her cüz'ü-tam bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük-büyük her cüz'ü-tam ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüz'ü-tamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüz'ü-tamlar, ona tabi olamaz. Bulduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.*" düsturu bir dönüm noktası oluşturmuştur (Atatürk, 2001/II: 618; Tansel, 1974/IV: 116). Düşman kuvvetlerini, istenilen

bölgeye çekinceye kadar vur-kaç taktiğiyle yıpratıldıktan sonra, hedeflenen çarpışma noktasında imha etmeyi amaçlayan bu stratejiyle imkânların üstünde bir başarı sağlanmıştır.

100 km²'lik bir cephe üzerinde cereyan eden '*Sakarya Melhame-i Kübrası*', Türk savaş tarihinin strateji ve taktik bakımından en iyi örneklerinden biridir. Zira bu savaşta, ana çıkarma ve karargah üssü İzmir olan Yunan birlikleri önce Anadolu içlerine doğru çekilerek merkezden uzaklaştırılmıştır. Lojistik ve nakliye bakımından takviyesi zorlaşan Yunanlılar, Türk birliklerinin yıpratma saldırılarıyla yavaşlatılmıştır. Nihayet Sakarya Nehri'nin sağladığı doğal savunma sayesinde, Yunan birlikleri Sakarya Nehri'nin batısına atılmıştır. Bu ise Türklerin taarruza, Yunanlıların ise savunmaya başlaması anlamına geliyordu.

Sonuç

Türkiye'deki Tarih ve Strateji çalışmalarına ilişkin pek eser kaleme alınmamış olması, bu çalışmaya olan ihtiyacı doğurmuştur. Ancak '*tarih-strateji-Türk*' üçlemesi gibi tettebbulu ve arizamik bir araştırmayla karşılanacak bu ihtiyaç, bu çalışmanın bir makale olmasının sınırlılıkları nedeniyle sadece projeksiyonel bir bakış özelliği taşımaktadır.

Yapılan literatür değerlendirmesi sonrasında elde edilen veriler, strateji ve taktik biliminin, tarihin bir alt dalı olarak ele alınabileceğini göstermiştir. Bununla birlikte konunun uluslararası ilişkiler alanında fazlaca ele alınmış olması, tarihçilerin ilgisizliğini ortaya koymuştur. Tarih ve strateji üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların sayısının yetersizliği, bu konudaki müzmin eksikliğini göstermektedir.

Tarihi seyir içerisinde strateji kelimesine farklı ve terminolojik anlamlar yüklenmiştir. Bu da strateji ile taktik kavramlarının karıştırılmasına neden olmuştur. Hâlbuki taktik ile strateji arasında zamansal ve mekânsal olarak iki büyük fark bulunmaktadır. Strateji, zamansal olarak uzun vadeli, mekânsal olarak geniş bir alanı; taktik ise zamansal olarak kısa vadeli, mekânsal olarak dar bir alanı kullanarak mücadeleyi kazanmaya yönelik hedeflerdir.

Tarih-strateji-taktik konularına duyulan ilginin son yıllarda artmış olması, bundan sonraki süreçte Türk Tarihi'nin daha iyi anlaşılmasına imkân verecektir. Çünkü milletlerin tarihindeki stratejiler ve taktikler incelendiğinde, esin kaynağının genelde Türkler olduğu görülmektedir.

Türk Tarihi'nde bilinen ilk ve en büyük teşkilatlı devlet olan Asya Hunlarıyla başlayan savaş taktikleri, hem ardılı olan diğer Türk devletleri hem de başka milletlere örnek teşkil etmiştir. Türklerin kullandıkları '*Kurt Oyunu*' veya bilinen adıyla '*Turan Taktiği*', çağlara göre bütünlük arz etmiştir. İlkçağlardan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türklerin '*İç Hatlar Stratejisini*' kullandıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca strateji ve taktik olarak bilgilerini ve uygulamalarını ananevi olmak kaydıyla zamana ve mekana göre güncelledikleri görülmektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda; Türklerin genel savaş stratejilerinin savunmaya değil, saldırıya dayalı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkmeşe Akgül, S. (2012). “Strateji ve Güvenlik Kavramları”, *Strateji ve Güvenlik*, Eskişehir, ss. 2-20.
- Akad, M. T. (1992). *Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle 20. Yüzyıl Savaşları*, Kastaş Yayınları, C. 1, İstanbul.
- Akad, M. T. (2003). *Strateji Üzerine*, 2. Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Akad, M. T. (2013). *Askeri Tarihte Stratejik Düşünce*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akça, G. ve Vurucu, İ. (2016). *Savaş ve Toplum*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Alpar, G. (2015). *Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi*, Palet Yayınları, Konya.
- Aşçı, B. (2017). *Ordulardan Şirketlere Strateji*, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- Atatürk, M. K. (2001). *Nutuk*, C. II, MEB Yayınları, İstanbul.
- Aydın, N. (2008). *Türklerin Küresel Güç Doktrini*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- Bayır, F. (2014). *Strateji Ustası Atatürk*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Baykal, A. N.(2008). *Türklerin Strateji Serüveni*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Caner, C. ve Denker, M. S. (2002). “Devlet Kavramı ve Strateji İlişkisi”, *Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, Kütahya, ss. 1-19.
- Clausewitz, C. V. (1999). *Savaş Üzerine*, Özne Yayınları, İstanbul.
- Davutoğlu, A. (2012). *Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 79. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Dedeoğlu, B. (2014). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, 3. Baskı, YeniYüzyıl Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Earle, E. M. (2007). *Modern Stratejinin Ustaları: Machiavelli'den Hitler'e Kadar Askeri Düşünce*, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Erendil, M. (1998). *Tarihte Strateji: (Askeri Stratejiden Milli Stratejiye)*, ATASE Yay., Ankara.
- Eslen, N. (2003). *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, Q-Matris Yayınları, İstanbul.
- Freedman, L. (2017). *Strateji Bir Tarih*, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Genelkurmay Başkanlığı. (1976). “Türklerde Ordu Teşkilatı ve Askerlik Anlayışı”, *Türk Kültür ve Medeniyeti (Makaleler)*, C. 1, Sevinç Matbaası, Ankara, ss. 267-269.
- Göksu, E. (2009). “Kutadgu Bilig’e Göre Türk Savaş Sanatı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 6, ss. 266-281.
- Hart, B. H. L. (2002). *Strateji: Dolaylı Tutum*, ASAM Yayınları, Ankara.

- İyiat, B. (2016). *Taktik ve Strateji Ekseninde Türk Savaş Sanatı*, Kripto Yayıncılık, Ankara.
- Jomini, A. H. *Savaş Sanatı Prensipleri/Ana Hatlar*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1976). “Kültür ve Teşkilat”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss. 752-790.
- Kafesoğlu, İ. (1988). *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Kalafat, Y. (2012). *Halk Kültürü-Kültürel Kimlik-Milli Strateji*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kane, T. M. ve Lonsdale, D. J. (2016). *Çağdaş Stratejiyi Anlamak*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Karabulut, B. (2013). *Strateji, Jeostrateji, Jopolitik*, Barış Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- Ludendorff, E. V. (2017). *Topyekün Harp*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Machiavelli, N. (2013). *Hükümdar*, (Çev.: Sena Öksüz), 500. Yıl Özel Baskı, Martı Yay., İstanbul.
- Mütercimler, E. (2017). *Geleceği Yönetmek ve Kazanmak İçin Stratejik Düşünme*, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- Orkun, H. N. (1946). *Türk Tarihi*, C. I, Akba Kitabevi, Ankara.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 6, 7, 8, KB Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Özey, R. (2007). *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, Aktif Yay., İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-I*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Palaz Erdemir, H. (2002). “Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik”, *Türkler*, (Edl.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 938-943.
- Şemseddin Sami. (2010). *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Taneri, A. (2004). *Türk Devlet Geleneği*, 3. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul.
- Tansel, S. (1974). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Tarakçı, N. (2012). *Küresel Sistemde Dış Politika Stratejileri Klasik Diplomasiden Jeopolitik Diplomasiye*, TASAM Yayınları, İstanbul.
- Taşağıl, A. (2009). “İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu”, *Türkler ve Askerlik*, (Ed.: Süleyman Kızıltoprak), İstanbul Yay., İstanbul, ss. 15-43.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, C. I, 3. Baskı, İÜ. Edebiyat fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (1978). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C. I, 2. Baskı, Nakışlar Kitabevi, İstanbul.
- Turan, O. (1986). *Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler (Mete'den Atatürk'e Kadar)*, Belge Yayınları, İstanbul.

Tzu, S. (2008). *Savaş Sanatı*, Kastaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

URL1:http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=STRATEJ%C4%B0, E. T.: 22/05/2018, 15:30.

URL-2: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2012/11/12/6796/turk-savas-sanati-ve-stratejisi>, E. T.: 25/06/2018.

Yakar, K. (2000). “Tarih Boyunca Taktik-Strateji Uygulamaları ve Örnek Muharebeler”, *Stratejik Etütler Bülteni*, ATASE Yayınları, S. 94, Ankara.

Yalçın, H. B. (2017). *Ulusal Güvenlik Stratejisi, ABD-İngiltere-Fransa-Rusya-Çin*, SETA Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Yavuz, C. (2013). *Strateji ve Güç Kullanma Üzerine (Milli Strateji-Askeri Strateji-Milli Güvenlik Siyaseti)*, Berikan Yayınevi, Ankara.

Yılmaz, S. (2009). “Jeopolitik ve Jeostrateji”, *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, Y. 8, S. 61, İstanbul, ss. 74-77.